

Redefining Social Capital in the Virtual Arena

Hamid Parsania¹
Marzieh Zare²

Abstract

This study seeks to examine the phenomenology of social capital in the context of the daily interactions of actors in social networks and influenced by this network in the society. By participating in the new mentality of social networking, the actor experiences a different kind of social interaction in relation to the traditional method of interaction. A durable network for Bourdieu, with the opportunity to get to know each other, gives each member their full capital support and credits them. In examining and analyzing the components of social capital through interviewing and analyzing 25 samples, it was shown that the mutual recognition of the actor in the virtual arena suffers from ambiguity and ontological phenomena and decreases from the realistic to the idealistic level and trust is changed based on mutual recognition to the level of fundamental trust and confidence and it damages the aspects of security and confidence. Although the network of relationships expands, it is loose and temporary in quality. This expansion improves social capital in cases where people's recognition is not necessary (action is more functional than communicative). It also transcends social classifications, bringing the virtual arena closer to equity in the distribution of social capital. As a result of these changes in the components of social capital, we come to redefine this concept.

Keyword

Social Capital, Virtual Social Networks, Social Relations, Epistemology.

---

1. Associate professor at college of social sciences of Tehran University, Iran. h.parsania20@bou.ac.ir.

2. M.A at college of social sciences, University of Allameh Tabatabaei, Tehran, Iran (author in charge).
ma.zare@atu.ac.ir.

بازتعریف سرمایه اجتماعی در میدان مجازی

حمید پارسانیا*

مرضیه زارع**

چکیده

این پژوهش به دنبال پدیدارشناسی سرمایه اجتماعی در بستر تعاملات روزمره کنشگران در شبکه‌های اجتماعی و همچنین متأثر از این میدان، در جامعه، است. کنشگر با شرکت در میان ذهنیت جدید شبکه‌های اجتماعی، نوع متفاوتی از روابط اجتماعی نسبت به شیوه سنتی کنش متقابل را تجربه می‌کند. یک شبکه با دوام از نظر بوردیو با امکان آشنایی و شناخت متقابل، هر یک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه جمعی برخوردار می‌کند و آنان را مستحق اعتبار می‌سازد. در بررسی و تحلیل مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی با مصاحبه و تحلیل ۲۵ نمونه نشان داده شد، شناخت متقابل کنشگر در میدان مجازی دچار ابهام و هستی‌شناختی پدیده‌ها از سطح واقع‌گرا به آرمان‌گرا فروکاست می‌شود و اعتماد بر اساس شناخت متقابل به سطح اعتماد بنیادین تغییر می‌یابد و در ابعاد اطمینان و امنیت خلل ایجاد می‌شود. هر چند شبکه روابط گسترده‌تر می‌شود، روابط در کیفیت سست و موقتی هستند. این گستردگی در مواردی که شناخت افراد ضروری نیست (مواردی که جنبه‌آزادی کنش بیش از جنبه‌ارتباطی آن مورد توجه باشد) سرمایه اجتماعی را بهبود می‌بخشد؛ همچنین در عبور از طبقه‌بندی‌های اجتماعی، میدان مجازی را در توزیع سرمایه اجتماعی به عدالت نزدیک‌تر می‌کند. در نتیجه این تغییرات در مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، ما به بازتعریف این مفهوم می‌رسیم.

کلیدواژه‌ها

سرمایه اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی مجازی، روابط اجتماعی، ابهام شناختی.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۲/۰۴

h.parsania20@bou.ac.ir

** کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی تهران، ایران (نویسنده مسئول).

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۲

* دانشیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، ایران.

ma.zare@atu.ac.ir

مقدمه

روند پرشتاب پیشرفت فناوری در عرصه ارتباطات، امروز ما را با پدیده‌ای تحت عنوان شبکه‌های اجتماعی مجازی مواجه ساخته است. کاستلز فضای مجازی را نه مکان، بلکه دالان و راهرویی بین مکان‌ها می‌داند. درحالی‌که شما در محل خودتان اقامت دارید، در فضای مجازی، در گردش‌اید و مردمی را ملاقات می‌کنید که در مکان‌های دیگری زندگی می‌کنند؛ اما با استفاده از فضای مجازی در جهان ذهنی خودتان هستید؛ بنابراین فضای مجازی نوعی فرافضا و فضای ذهن است؛ فضایی که ما هرروز در آن دست به عمل می‌زنیم (کاستلز، ۱۳۸۳: ص ۴۷). فضای مجازی در قالب سرویس‌های دیجیتال شبکه‌های اجتماعی، همان چیزی است که مردم در زبان روزمره خود، به آن شبکه‌های اجتماعی می‌گویند. فیس‌بوک، اینستاگرام، توئیتر، تلگرام و دیگر بسترهای مشابه، ابزارهای دیجیتالی‌اند که برای ایجاد شبکه‌های اجتماعی و توسعه آنها طراحی شده‌اند.

در این شبکه‌های ارتباطی مجالی داده شده تا کنشگر با هویت‌سازی و هویت‌یابی، شبکه ارتباطات خود را متناسب با آنچه می‌پسندد و نه آنچه که ممکن (در فضای اجتماعی) است، شکل دهد. در واقع نوعی عینیت‌بخشی آسان به ذهنیت‌ها است (Berger, Luckmann, 1991: p.113). شناخت، اعتماد و رابطه، مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی برای فردند. روابط اجتماعی در قالب کنش متقابل رودررو برای کنشگران امکان شناخت متقابل براساس مشاهده و رابطه حضوری را ایجاد می‌کند؛ اما تعاملات در میدان مجازی با ازدست‌دادن این سطح از رابطه براساس نوشته‌ها و گفته‌ها و یا تصاویر کاربران شکل می‌گیرد. در پژوهش حاضر به این می‌پردازیم که افراد در چه سطحی از شناخت و اعتماد و به چه شیوه‌ای روابط اجتماعی خود را در این میدان شکل می‌دهند و یا دنبال می‌کنند؛ روابط بین فردی در میدان مجازی و واقعی با چه کیفیتی شکل می‌گیرد و عوامل ساختاری شبکه‌های اجتماعی به چه شکل، کنشگری را در این میدان جهت می‌دهند؛ چراکه مؤلفه‌های شناخت و اعتماد به دنبال روابط شکل می‌گیرند و می‌توانند چگونگی سرمایه اجتماعی حاصل از کنشگری در میدان مجازی را تا حدی توصیف کنند.

۱. پیشینه پژوهش

در پژوهش‌های پیشین، در بررسی تحولات فرهنگی - اجتماعی دیده شده که کشورهای در حال توسعه که عمدتاً در این فضا مصرف‌کننده‌اند، در شرایطی نابرابر، متأثر از فضای مجازی‌اند (ساروخانی و میرمحمدی، ۱۳۹۱: ص ۲۶-۲۷) و گسترده‌گی شبکه روابط و امکانات و خدماتی که فیسبوک در اختیار کاربران قرار داده، بر سرمایه اجتماعی ایشان اثر افزایشی داشته است (آذری و امیدوار، ۱۳۹۱: ص ۲۰۷) و در بررسی سرمایه اجتماعی در افزایش سلامت روانی افراد، با فراهم آوردن حمایت‌های عاطفی در شبکه‌های اجتماعی اشاره شده است (لهسایی‌زاده، ۱۳۸۶: ص ۱۶۲). در مقایسه‌ای بین فارسی، انگلیسی و فرانسوی‌زبانان، بیان شده است که در بین انگلیسی و فرانسوی‌زبانان، در شهرهای کوچک، شبکه روابط مجازی و در شهرهای بزرگ، شبکه روابط در جامعه، گسترده‌تر است. همچنین متأهلان از کیفیت زندگی بهتری برخوردارند. و برخلاف دو گروه اول افراد تحصیل کرده در این میدان فعال‌ترند (هزار جریبی، ۱۳۹۵: ص ۱۹۵-۱۹۸) و سرمایه اجتماعی در همراهی، جامعه تاریخی و تداوم آن را نمایندگی می‌کند (Williams, 2008: p.16). با تمرکز بر نقش مضر و سوءاستفاده‌گرانه از شبکه‌های اجتماعی، این فضا در تسهیل‌گری جرایم اقتصادی موفق دانسته شده (Baker, 2004: p.91) و در بررسی دیگری فضای مجازی در حفظ سرمایه اجتماعی مؤثری دیده شده است، نه در ایجاد آن (Penard, 2010: p.586).

در یک جمع‌بندی می‌توان گفت در کشورهای کمتر توسعه‌یافته، مخصوصاً در قشر تحصیل کرده آن استفاده از فضای مجازی بیشتر است. شبکه‌های اجتماعی مجازی توانسته‌اند سرمایه اجتماعی حاصل از روابط متقابل را در جامعه حفظ و تداوم بخشند؛ هرچند در شکل‌گیری روابط با دوام موفق نبوده‌اند. در یک پژوهش نشان داده شده است، دو میدان مجازی و ابژکتیو متقابلاً یکدیگر را تقویت می‌کنند؛ چراکه این دو از یکدیگر مجزا نیستند و فضای مجازی در عین ارتقای سرمایه اقتصادی افراد، تسهیل‌گر جرایم اقتصادی نیز است. این پژوهش‌ها بر مبنای تعریف‌های پذیرفته‌شده از سرمایه اجتماعی و با استفاده از روش‌ها و نظریه‌های کمی به بررسی محل و میزان اثرگذاری روابط و اعتماد اجتماعی به‌عنوان مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی یا به عوامل موازی در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند؛ اما در اینجا قصد بر این است که پدیده سرمایه اجتماعی در میدان

مجازی بر اساس مؤلفه‌هایش تحلیل و توصیف شود، تا در تحلیل چگونگی تأثیر میدان مجازی بر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، لایه‌های درونی پدیده را شناسایی کنیم و این امر شاید بنیانی دیگر برای سرمایه اجتماعی در بر داشته باشد.

۲. مفاهیم اساسی

بحث جاری در سه محور اساسی شبکه‌های اجتماعی، سرمایه اجتماعی و تفهم کنشگر، در میدان مجازی است. شبکه شامل مجموعه‌ای از گره‌ها (گاهی اوقات بازیگران نامیده می‌شود) همراه با مجموعه‌ای از روابط مشخص است که آنها را پیوند می‌دهد. گره‌ها اغلب افراد یا گروه‌هایی هستند که از طریق الگوی روابط در یک شبکه جای می‌گیرند که این شبکه‌ها مرزهای طبیعی ندارند (Haglin, 2012: p.3-4).

یک شبکه با دوام از نظر بوردیو با امکان آشنایی و شناخت متقابل، هریک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه جمعی برخوردار می‌کند و آنان را مستحق اعتبار می‌سازد (بوردیو، ۱۳۸۹: ۱۷۴) و اعتماد به عنوان یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در منابع اسلامی مشتمل بر مؤلفه‌هایی چون اطمینان، امن و توکل است؛ بدین صورت که اطمینان و امن زمانی به کار می‌رود که تکیه بر فرد یا چیزی همراه با آرامش و سکون قلب باشد؛ در حالی که در موقعیت اعتماد ممکن است تکیه فرد به دیگری با میزانی از عدم اطمینان و خطرپذیری همراه باشد (اسکندری و موسوی، ۱۳۹۰: ص ۱۳۳). بوردیو سرمایه اجتماعی را نوعی سرمایه‌گذاری در روابط اجتماعی با بازده مورد انتظار تعریف می‌کند (توسلی و موسوی، ۱۳۸۲: ص ۶). این سرمایه‌گذاری در ساختاری از شبکه روابط و مستقل از اراده و آگاهی افراد شکل می‌گیرد که بوردیو آن را میدان می‌نامد (ریتزر، ۱۳۹۵: ص ۷۰۷). کلمن سرمایه اجتماعی را ماهیتی مولد می‌داند که ما را قادر به ایجاد ارزش می‌سازد تا کارهایمان را انجام دهیم و به نتیجه برسیم (کلمن، ۱۳۷۷: ص ۳۰۰). در مفهوم سرمایه اجتماعی پاتنام بر ویژگی‌هایی نظیر شبکه‌های ارتباطی، هنجارهای اجتماعی و اعتماد بین افراد تأکید می‌کند، که منافع متقابل بین آنان را تسهیل می‌کند (پاتنام، ۱۹۹۹: ص ۶). او این مفهوم را به صورت درون‌گروهی (ایجاد همگنی) و برون‌گروهی (ارتباط‌دهنده) بررسی کرده است (فیلد، ۱۳۸۴: ص ۵۶). از آنجا که سرمایه اجتماعی پیامد روابط اجتماعی فرد است، با توجه به رودررو نبودن روابط در میدان

کنشگری مجازی، در بعد شناختی بیش از پیش هویتی مبهم به خود گرفته است. هایدگر در کتاب هستی و زمان خود به این ابهام می‌پردازد. در نگاه او فرد در بودن با دیگران همواره در تعامل با «فاصله خود» با ایشان است و این فاصله او را در انقیاد دیگران قرار داده است، به طوری که امکان‌های هستی هر روزه او را در اختیار گرفته‌اند؛ افزون بر آن، این دیگران، دیگران معینی نیستند. هر «دیگری» می‌تواند نماینده آنان باشد. این بادیگران بودن به گونه‌ای است که دیگران در تمایز و تشخیص‌شان بیش از پیش ناپدید شوند. هر کس، دیگری است و هیچ کس خودش نیست (هایدگر، ۱۳۹۲: ص ۱۶۹-۱۷۱). این ابهام هویتی (با توجه به ویژگی‌های ساختاری و فرهنگی این میدان) می‌تواند به سوژگی او سیالیت ببخشد؛ هر چند شلر این سیالیت را حد می‌زند.

او ساختارهای شناختی شکل‌های معرفتی را بی‌طرف نمی‌داند و معتقد است اگرچه تأثیر این ساختارها بر دنیا مستقیم نیست، همواره بر دیدگاه، تفکر و ارزش‌های انسان‌ها تأثیر می‌گذارند. آنها از یکدیگر مستقل‌اند و تأثیرشان وقتی آشکار می‌شود که حامل و نماینده اجتماعی پیدا کنند (کنو بلاخ، ۱۳۹۱: ص ۱۳۹). در واقع کنشگر، میانجی انتقال آثار ساختاری این دو میدان در یکدیگر است. این ویژگی‌ها را می‌توان در نظر لیوتار یافت که از رویکرد اخلاق موضعی و عملی جانبداری می‌کند.

این رویکرد مبتنی بر خاص بودن موقعیت دو طرف برای دستیابی به هنجارهای اجتماعی توافقی، موقت و غیرقابل تعمیم تأکید می‌کند. این علم به دنبال نوآوری مفهومی است (سیدمن، ۱۳۸۶: ص ۲۲۷). با توجه به ویژگی‌های میدان مجازی اعتماد حاصل از کنش ارتباطی در شبکه‌های اجتماعی مجازی بر پایه اعتماد بنیادین می‌تواند شکل بگیرد. «اعتماد بنیادین یعنی آنچه دیگران به ظاهر انجام می‌دهند و هر کسی که به ظاهر هستند، بر اثر اعتماد بنیادین، مورد پذیرش قرار می‌گیرند» (گیدنز، ۱۳۹۲: ص ۴۴).

در مجموع می‌توان گفت شبکه‌های اجتماعی از روابط افراد، گروه‌ها و شرکت‌ها ایجاد می‌شوند که ماهیت متقابل و مبتنی بر اعتماد را رقم می‌زنند؛ به این ترتیب اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه اجتماعی برخوردار می‌کنند و به آنان اعتبار می‌بخشند؛ سرمایه‌ای که مبتنی است بر شبکه روابط، هنجارهای اجتماعی و اعتماد متقابل که روابط درون‌گروهی و بین‌گروهی را ارتقا دهد.

در تقسیم سرمایه اجتماعی به پیوندهای عینی و ذهنی، پیوند عینی بین افراد، حکایت از پیوند افراد در فضای اجتماعی و پیوندهای ذهنی دارای ماهیت متقابل، ابتدای بر اعتماد و دارای هیجان مثبت است (موسوی، ۱۳۸۵: ص ۶۴-۷۲) و کیفیت این روابط که در انقیاد دیگران نامعین قرار می‌گیرد، در فروکاست تمایز و تشخیص این دیگران شکل می‌گیرد. هرچند این عدم تمایز در تعامل با میدان ابژکتیو با ارزش‌ها و ویژگی‌های محیطی حد می‌خورد، معرفت ناپایداری را شکل می‌دهد که بر خاص بودن موقعیت دو طرف برای دستیابی به هنجارهای اجتماعی موقت تأکید می‌کند. در هر موقعیت ضمن بازاندیشی کنشگر، اعتماد بنیادین بر روابط حاکم می‌شود و در فضای هستی‌شناختی رقم‌خورده دیده می‌شود ماهیات به امر فراواقع، فروکاست می‌شوند (نک: Baudrillard, 2012).

۳. روش تحقیق

این پژوهش با استفاده از ساختار پژوهش‌های کیفی، با رویکرد پدیدارشناسی استعلایی، انجام گرفته است. این مطالعه به توصیف و تفسیر تجارب زیسته افراد از مفهوم سرمایه اجتماعی در میدان مجازی و چگونگی رابطه کاربران شبکه‌های مجازی و سرمایه اجتماعی آنان در جامعه و همچنین شبکه‌های مجازی پرداخته است، تا بتواند ماهیت واقعی آن را به توصیف درآورد.

این «توصیف شامل آنچه آنها تجربه کرده‌اند و البته چگونگی آن می‌شود و از آنجا که واقعیت ابژه تنها در معنای تجربی یک فرد از آن قابل درک است، جدایی سوژه و ابژه در این دیدگاه رد می‌شود و نگرش طبیعی زیر سؤال می‌رود، تا نگاهی نو به این پدیده پیدا شود» (کرسول، ۱۳۹۱: ص ۸۱-۸۲).

در این مطالعه داده‌های مورد نیاز با نمونه‌گیری نظری و با استفاده از مصاحبه‌های نیمه‌ساخت یافته و مشاهده گردآوری شده است. فرایند گردآوری داده‌ها با مصاحبه عمیق از ۲۵ نفر خانم و آقا در شهر تهران در حدود سنی ۱۸ تا ۴۳ سال شروع شد. نمونه‌گیری برای این مصاحبه‌ها به شیوه گلوله‌برفی انجام شده که در آن به پراکندگی مناسب در ویژگی‌های مصاحبه‌شوندگان توجه شده است.

۴. یافته‌های تحقیق

۴-۱. میدان مجازی

تجرد نسبی فضای ارتباطی شبکه‌های مجازی از قیود اجتماعی مثل طبقه، جنسیت و قومیت نسبت به میدان ابژکتیو اجتماعی، سرمایه اجتماعی را با کیفیت متفاوتی رقم می‌زند. در این کیفیت، کارکرد ساختاری و تعیین‌کنندگی آن کاهش یافته و عاملیت تشدید می‌شود؛ چراکه تعریف بسیاری از مؤلفه‌های ساختاری مثل مؤلفه‌های هویتی برعهده کنشگر گذاشته و به موازات این تشدید عاملیت فرد از جبر شرایط محیطی و زمانی نیز خارج می‌شود. زهرا (۲۳ساله، دانشجو) می‌گوید: «من آقای متأهلی را می‌شناسم که خود را در گروه‌ها مجرد معرفی کرده و به همسرش اجازه ورود به فضای مجازی را نمی‌دهد».

۴-۲. هستی‌شناختی آرمان‌گرا

شناختی که افراد در کشاکش روابط به دست می‌آورند، در بستر ساختاری این میدان در توانمندی قید می‌خورد و امکان هستی‌شناختی واقع‌گرا (ر.ک: بلیکی، ۱۳۸۹) را به کنشگر نمی‌دهد؛ بنابراین هستی‌شناسی ماهیت این میدان بر هستی‌شناختی آرمان‌گرا مبتنی است؛ برای مثال آرام (۲۳ساله، دانشجو و مجرد) می‌گوید: «اینجا همه تظاهر می‌کنند. می‌خواهند آن‌طور که دوست دارند خودشان را نشان بدهند». با ابهامی که در بعد معرفت ایجاد شده، بدیهی است که این سطح از ارتباط براساس اعتماد بنیادین می‌تواند شکل بگیرد و کیفیتی جدید در فضای بین‌الذهانی جامعه مجازی و نهایتاً معرفت اجتماعی که مبنای پیوندهای عینی است، ایجاد خواهد کرد؛ چراکه مبنای شناخت چیزی است که نمایانده می‌شود، نه آنکه هست؛ بدین ترتیب کنشگری در این ابهام‌شناختی، برای داشتن روابط بادوام و امن باید براساس بازاندیشی مبتنی بر ویژگی‌های میدانی جدید روابط اجتماعی و انتظارات حاصل از آن را دنبال کند.

۴-۳. فضای جذاب و تسهیل‌گر در ارتباطات

شبکه‌های اجتماعی با قابلیت‌ها و جذابیت‌هایی که هر روز بر آن افزوده می‌شود، توانسته‌اند روابط اجتماعی و فردی را به شیوه‌ای متفاوت بسترسازی کنند. در این فضای

ارتباطی جدید، با توجه به مصاحبه‌های انجام‌شده، قابلیت‌های خاص برای به اشتراک گذاری تصاویر، قابلیت برقراری تماس‌های اینترنتی، عضویت در گروه‌ها و کانال‌های متنوع، علاوه بر تأمین هرچه بیشتر نیازهای ارتباطی و تفریحی مخاطبان، نیازهای جدید و کاذب نیز برای آنان تعریف شده است. مهتاب (۳۵ساله، مجرد دانشجوی دکتری می‌گوید: «گاهی چنان مجذوب آن هستم که قید صبحانه و نهارم را هم می‌زنم. تا وقتی در حال چت کردن هستم، گذر زمان را متوجه نمی‌شوم». این ویژگی حضور و روابط کاربران در این میدان را افزوده است. سعید (دانشجو، ۲۰ساله) می‌گوید: «حتی سر کلاس، مخصوصاً درس عمومی در این فضا سیر می‌کند و این را پدیده‌ای عادی می‌داند». احسان (۲۱ساله دانشجوی حقوق) نیز می‌گوید: «تا وقتی در حال چرخ زدن توی کانال‌ها و گروه‌ها هستی، متوجه گذر زمان نمی‌شوی. شاید اگر در خانه هم می‌خواستیم، نمی‌توانستیم این قدر از این فضا استفاده کنیم؛ چون پدر و مادر ناراحت می‌شوند که این قدر با گوشت باشی». این شیوه وقت‌گذرانی در فضای مجازی، فرد را هم از روابط در جامعه و هم میدان مجازی دور نگه می‌دارد؛ هرچند گاه روابطی شکل می‌گیرد.

۴-۴. سیالیت در سوژه‌گی

گاه این رابطه‌ها صرفاً با معنا و موضوع گروه مدنظر است و فرد حتی نمی‌داند با چه کسانی در حال گفتگو است. آنچه مطرح است، شخصیت فکری افراد است که در این میدان کنشگری می‌کند. حسین (۳۸ساله) می‌گوید: «من و خانمم از لحاظ فکری مثل هم هستیم، ایشون هم پایه‌پای من تو این گروه‌ها فعالیت دارند؛ ولی خوب، معلوم نیست که خانم هستند. چون اسم و تصویری که انتخاب کرده‌اند، حالت خنثی دارد و می‌تواند در گروه‌های همکاران و دوستانم عضو باشد و بحث کند و اعضای گروه فکر می‌کنند که با یک مرد در حال گفتگو هستند؛ چون من دوست ندارم آنها همسر من را بشناسند». زهرا (۱۹ساله، دانشجوی ترم اول) می‌گوید: «گاهی توی گروه‌ها از استادم مطلب می‌گیرم می‌گذارم. بعد همه فکر می‌کنند الان با چه کسی طرف هستند. می‌آیند تو پی‌وی می‌خواهند دوست بشوند. من هم می‌گویم خوشحال شدم، بعدش هم می‌روم؛ چون واقعاً آن قدر اطلاعات ندارم که بخوام با آنها وارد بحث شوم».

با توجه به شکل گیری نوعی ابهام شناختی در دیگری شدن، در میان ذهنیت جامعه مجازی، نوعی سیالیت در سوژگی می تواند شکل گیرد. با این زمینه، فرد در گروه‌ها دارای اعتبار می شود. به گفته‌های او اعتماد می شود، اعتمادی از نوع بنیادین. توافقی موقت میان آنان شکل می دهد که حاصل تقابل شناسه‌ها (آی دی) یا تصاویر به نمایش گذاشته شده افراد است که فرد می تواند به عنوان نماینده یک تفکر به تعامل پردازد. زمانی که در جامعه به افراد به سبب جنسیت یا قومیت یا طبقه اجتماعی فرصت ارتباط عادلانه داده نمی شود، این میدان، یک امتیاز می تواند باشد. می توان دید در این میدان فرد به شیوه‌ای کاملاً متفاوت از جامعه می تواند در روابطش سرمایه گذاری کند. در این حالت به نمونه آرمانی هابرماس در کنش ارتباطی (ر.ک: هابرماس، ۱۳۹۲) بیشتر نزدیک می شویم و فراتر از آن، می تواند گامی باشد در جهت آنچه دین اسلام آن را عدالت می داند؛ عدالتی که همواره متأثر از فضای طبقاتی جوامع خدشه دار و گاه نادیده گرفته شده است. نظر اسلام، مسلط نشدن انسان بر انسان است و هر کس بر خود، عمل و طبیعت خود مسلط است. خدا در قرآن می فرماید: «انا خلقناکم من ذکر و انثی و جعلناکم شعوبا و قبایل لتعارفوا، ان اکرمکم عندالله اتقیکم» (حجرات: ۱۳). برابری در اسلام شامل همه موارد اعم از جنسیت و قومیت‌ها است و ساختارهای طبقاتی در فرهنگ دینی جایی ندارد. پیامبر اسلام نیز برتری جویی عرب‌ها بر دیگران را رد می کند و تنها ملاک برتری را تقوا معرفی می فرماید. این بستر می تواند نقطه شروعی برای اهمیت دادن به شخصیت فکری افراد فارغ از معیارهای ظاهری آنان باشد.

۴-۵. از دست رفتن وجه ادراکی کنش ارتباطی

با توجه به شرایط میدان مجازی، کنش ارتباطی رودررو نیست؛ چنان که فاطمه (۲۰ ساله، دانشجوی فیزیک) می گوید: «وقتی نمی توانم با مسئولان رودررو صحبت کنم، برایش پیام می گذارم. می دانی این شرم حضور از بین می رود راحت تر است». این فراغت از درک متقابل در کنش ارتباطی، در واقع میان ذهنیت جدیدی را برای افراد در شبکه اجتماعی شکل می دهد. به بیان هایدگر فضای بین‌الذهانی از «فهم مشترک»^۱ به «خرد

1. common sence.

مشترک^۱ تغییر می کند (نک: هایدگر، ۱۳۹۲)؛ در واقع فرایندهای تفسیری که کنش ارتباطی به آن متکی است دچار اختلال می شود (هابرماس، ۱۳۹۲: ص ۵۱۰). چراکه شناخت افراد با یکدیگر محدود به داده‌های چندرسانه‌ای این شبکه‌های ارتباطی می شود، که در آن درک متقابل کنشگران از دست می رود و بعد حس مشترک از میان ذهنیت این فضای ارتباطی رنگ می بازد و فهم مشترک نمی تواند به خوبی آنچه که در میدان اجتماعی رخ می دهد، شکل گیرد؛ اما کنش متقابل در یک میان‌ذهنیت باید واقع شود این کیفیت از میان‌ذهنیت می تواند شیوه‌ها و مخاطبان متفاوتی را بری کنشگران رقم زند که از عمق و دوام پیوندها می کاهد و هویت کارکردی آن را بیشتر در نوع ارتباط‌دهنده و البته فایده‌گرایانه آن نمود می دهد و میان‌ذهنیت را به خرد مشترک تقلیل می دهد.

۴-۶. تضعیف حدود اجتماعی

بازتعریف هویت مجازی در فضای بین‌الذهانی جدید و نقش میانجی کنشگر منجر به شکسته شدن حریم بین دو نامحرم، استاد و دانشجو و رئیس و مرئوس شده است. آزادانه می گوید: «من قبلاً با رئیس خیلی رسمی صحبت می کردم؛ ولی الان می بینم که او من را با اسم کوچک صدا می کند و راحت صحبت می کنیم...». فاطمه (۲۹ساله، لیسانس، خانه‌دار) می گوید: «من توی گروه مذهبی می بینم که کارشناس چقدر راحت با خانم‌ها صحبت می کند؛ درحالی که توی جامعه این آدم به خاطر موقعیت اجتماعی و شغلی‌ای که دارد، هیچ وقت یک چنین برخوردهایی از او دیده نشده بود». امام موسی کاظم علیه السلام می فرماید: «استَحْيُوا مِنْ اللَّهِ فِي سَرَائِرِكُمْ كَمَا تَسْتَحْيُونَ مِنَ النَّاسِ فِي عِلَانِيَتِكُمْ» همان گونه که در آشکار از مردم شرم و حیا دارید، در خلوت نیز از پروردگارتان شرم و حیا داشته باشید (حرانی، ۱۳۸۲: ص ۳۹۴). از این روایت برمی آید، شرم و حیا در میدان‌های اجتماعی در تعریف کیفیت روابط اجتماعی نقش قابل توجهی دارد و در کنش‌هایی که شرایط آنها از فضای عمومی فاصله می گیرد - فضاهایی مثل شبکه‌های اجتماعی که بیشتر گفتگوها و روابط را از حالت جمعی به دوطرفه تقلیل می‌دهند - رنگ می‌بازد. در این شرایط شاید

1. common reason.

مطالبی که شایسته نباشد، گفته می‌شود و گاه با کمرنگ‌تر شدن جایگاه‌های اجتماعی، به افراد برای بیان خواسته جسارت می‌بخشد.

۴-۷. عبور از طبقه‌بندی‌های اجتماعی

گاه جایگاه‌های اجتماعی بین گروه‌های مختلف اجتماعی فاصله‌ای غیر ضروری ایجاد کرده است که فراغت از این حدود، روابط را روان‌تر می‌کند. سمیرا (دانشجوی ارشد، ۳۰ساله) می‌گوید: «من توی اینستا اساتیدم را دنبال می‌کنم. آنها از خانواده و از لحظه‌های شادشون و شاید خصوصی‌شون عکس می‌گذارند. این طوری خیلی با اون‌ها احساس دوری نداری. این کارشان را دوست دارم»؛ همان‌طور که امام سجاد علیه السلام در رساله حقوق خود استاد را چون پدری مهربان تصویر می‌کند (ر.ک: رساله حقوق امام سجاد علیه السلام، ترجمه شهیدی). شاید این فضا تا حدی روابط خشک و ساختاری بین استاد و دانشجو و رئیس و مرئوس را نرم‌تر و مهربان‌تر کند.

۴-۸. ابهام‌شناختی و عدم اطمینان

وقتی از افراد پرسیده می‌شود که آیا به صحت گفته‌ها اعتماد دارید یا اینکه چرا اعتماد دارید، در ازای پاسخ مثبت، دلیل منطقی نخواهید شنید یا اینکه این رابطه براساس شناخت مخاطب نیست و البته هرگاه رابطه آسیب‌زا شود، فرد می‌تواند به راحتی آن را ترک کند. هرچند این شبکه ارتباطی که نهادینه شده است، باید برای فرد سرمایه اجتماعی به همراه داشته باشد؛ اما در این کنشگری مؤلفه‌های یادشده مغفول مانده‌اند. با توجه به سخن امیرالمؤمنین علیه السلام که فرموده‌اند «میان حق و باطل جز چهار انگشت فاصله نیست. باطل آن است بگویی شنیدم و حق آن است که بگویی دیدم» (نهج البلاغه، خطبه ۱۴۱)، می‌توان نتیجه گرفت آنجا که امکان مشاهده پدیده فراهم نیست، تردید و ابهام به وجود می‌آید و از آنجا که در این میدان، امکان مشاهده به مشاهده تصاویر و نوشته‌ها محدود می‌شود، در ورای این ابهام شناختی، اعتماد اجتماعی مؤلفه اطمینان را از دست خواهد داد.

۴-۹. روابط فراواقع

مهسا و مریم دو هم‌کلاسی که در جریان انتخابات، با رأی‌دادن، اهداف مشترکی مثل

اخلاق‌گرایی و توسعه را برای کشورشان دنبال می‌کنند، به دو جناح فکری متفاوت معتقدند و این در حالی است که اطلاعات آنان از کانال‌ها و گروه‌ها در شبکه‌های اجتماعی تأمین می‌شود. در واقع آنان نه با واقعیت این اشخاص که با برساخته‌ای از آنان (شبه‌ها) از طریق اطلاعاتی که در شبکه‌های اجتماعی و دیگر رسانه‌ها به دست آورده‌اند، در ارتباط‌اند و براساس آن تصمیم گرفته‌اند. براساس سخن حضرت امیر، صحت این تصمیم‌سازی نیز خدشه‌دار می‌شود؛ چراکه ارتباط افراد واقعی با یکدیگر به ارتباط افراد با فراواقع‌ها فروکاست شده است.

۱۰-۴. انگیزه‌های شخصی افراد

گسترده‌گی شبکه ارتباطات یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی است؛ اما این گسترده‌گی در میدان مجازی، بر کیفیت ارتباطی فرد، قطعاً مؤثر خواهد بود. به نظر می‌رسد انگیزه‌های شخصی افراد در کنار دیگر عوامل، بستری برای افزایش یا کاهش روابط و تعاملات اجتماعی بوده است؛ برای مثال مهرداد (دانشجوی معماری، ۲۰ساله) بیشتر اشتغالش در فضای سایرین به حل کردن معماها می‌گذرد. او در گروه‌های زیادی عضویت دارد؛ اما آنچه او را به عضویت این گروه‌ها درآورده، موضوع آنها است، نه اعضای گروه. او می‌گوید برای سرگرمی و تفریح در کانال‌ها و گروه‌ها وقت‌گذرانی می‌کند. سجادی (آموزگار، ۴۲ساله) به‌عنوان یک فعال سیاسی و فرهنگی در جستجوی برقراری روابط با افراد بیشتری است و بیشتر با اعضای گروه بحث می‌کند و موضوعاتی که گروه‌ها را شکل می‌دهند، شاید برای او در درجه دوم اهمیت باشند. او گاه احساس می‌کند می‌تواند اداره گروه را به کس دیگری بسپارد که هدف را تأمین کند؛ بنابراین گروه را ترک می‌کند و به جستجوی افراد دیگری برای تشکیل گروه می‌پردازد. شاید مهرداد و سجادی به یک اندازه در فضای سایرین وقت بگذرانند؛ اما شبکه ارتباطی آن دو قابل مقایسه نیست.

۱۱-۴. ویژگی‌های شخصیتی افراد

در یک بستر با ویژگی‌های مشخص برخی افراد دچار انزوا می‌شوند و برخی روابط

بیشتر یا مستحکم‌تری پیدا می‌کنند. قطعاً یک شخصیت درون‌گرا و بی‌انگیزه با فردی فعال و اجتماعی عملکرد یکسانی نخواهند داشت.

۱۲-۴. خواستگاه شکل‌گیری روابط

روابطی را که امروزه افراد در اجتماع دنبال می‌کنند، می‌توان براساس منشأ شکل‌گیری و خواستگاهشان در دو گروه بررسی کرد. گروه اول به شیوه سنتی شکل‌گیری روابط اشاره دارد که افراد طی کنش متقابل رودررو روابط اجتماعی خود را شکل می‌دهند و در شبکه‌های اجتماعی آن را ادامه می‌دهند. در حالت دوم آشنایی‌ها در گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی رقم می‌خورد و در ادامه، کنشگری در فضای اجتماعی شکل می‌گیرد. حالت اول روابطی است که شکل‌گیری آنها در جامعه اتفاق افتاده است. فرد از مخاطب خود شناخت کامل دارد و این فضا فرصت جبران دوری مکان را به وی می‌دهد. در واقع در این حالت، میدان ایجاد شده در شبکه‌های مجازی در راستای سرمایه اجتماعی است که کنشگر در جامعه برای خود تعریف کرده است. یا منابع خبری‌ای که در فضای اجتماعی، معتبر بودن آنها را مورد تأیید قرار داده است. مریم (۳۲ساله، فعال فرهنگی) می‌گوید: «اولین انگیزه من صله‌رحم بود. چون بعضی‌ها خیلی دورند و بُعد مسافت باعث بی‌خبری شده بود. خوب، این برنامه‌ها این فرصت رو به ما می‌دادند که بتونیم بیشتر در ارتباط باشیم. با دوستای قدیمی هم، همه‌اش با هم هستیم. با هم احوال‌پرسی می‌کنیم. خیلی خوبه. انگار داریم با هم زندگی می‌کنیم».

در حالت دوم می‌توان دید، امکان برقراری رابطه با افراد متعدد در گستره وسیع‌تری از پیش برای کنشگران فراهم شده است که البته از محدودیت‌های این فضا، عدم شناخت مناسب و درک متقابل کنشگران در برقراری رابطه است. در واقع امکان کنش متقابل برای آنان میسر نیست و این روند به رنگ‌باختن پدیده اعتماد اجتماعی منجر شده است؛ اما مشاهده می‌شود که روابط اجتماعی با کاهش این عنصر نه تنها رو به افول نگذاشته، بلکه با کیفیت جدیدی رو به گسترش است. مرادیان (مهندس، ۴۰ساله) در ایام نزدیک به انتخابات در این فضا در پی فرصت‌سازی برای آینده‌ای بهتر برای خود است. او

می‌گوید: «فعالاً که چیزی برایم نداشته، مگر اینکه انتخابات نتیجه دلخواه ما را داشته باشد. آن موقع می‌توانم به موقعیت دلخواه خودم برسم». او مدیریت چند گروه پرسش و پاسخ از طرف تشکیلات مطبوعش را پذیرفته و امیدوارانه زمان زیادی را معطوف به این فعالیت ساخته است. با توجه به ویژگی‌های پیوند ذهنی، این پیوندهای بین افراد باید دارای ماهیت متقابل، مبتنی بر اعتماد و دارای هیجان‌ات مثبت باشد. اعتماد به این معنا است که افراد از موفقیت‌های گروهی یا نهادی برای منافع خود بهره‌برداری نمی‌کنند. با این وصف دیده می‌شود که گستره ارتباطی نتوانسته برای فرد سرمایه اجتماعی به همراه داشته باشد.

۵. آثار و پیامدها

برخی آثار شبکه‌های مجازی را تحت عنوان پیامدهای روابط و اعتماد بین افراد می‌توان دید.

۱-۵. تقویت همیاری اجتماعی

با توجه به اینکه افراد در گروه‌های زیادی عضوند و بعضی از این گروه‌ها بسیار بزرگ هستند، به هنگام نیاز، افراد زیادی از نیازها مطلع می‌شوند و کمک‌های بیشتری صورت می‌گیرد. ساره (فارغ‌التحصیل، ۲۷ساله) می‌گوید: «ما در مجموعه فرهنگی مان برای اطعام افراد نیازمند یا مخارج مجموعه خودمان یک گروه داریم که همه کلاس‌ها در آن عضو هستند. تقریباً چهارهزار نفر هستیم و همه این امورات با کمک اعضای کلاس‌ها و دیگر اعضای مجازی مجموعه انجام می‌شود». این همیاری هرچند به افراد امکان شناخت نیازمندان را نمی‌دهد، براساس شناخت و اعتماد مجموعه شکل گرفته است. با توجه به نقش این مؤلفه در تقویت ارتباطات اجتماعی و براساس فرموده امام رضا علیه السلام که «خداوند توانمندان و برخورداران را مکلف کرده است که نسبت به وضعیت درماندگان و گرفتاران به پا خیزند» (صدوق، ۱۳۸۳: ص ۹۶) می‌توان دید در اموری که فارغ از شناخت کل مجموعه‌اند، مبتنی بر شبکه ارتباطی گسترده، این میدان، امکانی بسیار کارآمد است.

۲-۵. تسامح در پیوند عینی

در میان ذهنیت شبکه‌های اجتماعی پیوندهای اجتماعی به شکل محتاطانه‌ای بیشتر در سطح گسترانده شده‌اند. دیده می‌شود عنصر امنیت به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اعتماد، در این جستجوگری مغفول می‌ماند. فرد فارغ از میان ذهنیت جامعه مجازی به میدان کنشگری در این میدان وارد می‌شود؛ درحالی که در لایه معرفتی، پیوند او با میدان ابژکتیو برقرار است. مهتاب (دانشجوی دکتری، ۳۵ساله) می‌گوید: «این فضا پر از ریاکاری و معامله‌گری است. من خودم، اعتماد کردم و ضربه عاطفی سنگینی خوردم. با یکی از اساتید در خارج از کشور درباره موضوع پژوهش خیلی بحث می‌کردم. کم‌کم صمیمیتی ایجاد شد و من خیلی چیزها به او گفتم... اما وقتی دیدمش یکه خوردم. اصلاً شبیه عکس‌هایش نبود و بدتر اینکه او مثل من به این رابطه نگاه نمی‌کرد. این قضیه برای من خیلی سنگین بود. تا مدتی گیج بودم. اصلاً از غذا افتاده بودم». این اشاره، نکته‌ای را مورد توجه قرار می‌دهد که روابط مبتنی بر هستی‌شناختی آرمان‌گرا، در پی پیوند ذهنی نمی‌تواند پیوند عینی برای فرد کاملاً در راستای اهدافش به همراه داشته باشد و کنشگر باید در میان برقراری پیوند ذهنی در میدان مجازی، به کارکردهای ویژه و محدود آن (در موضوع سرمایه اجتماعی) همواره توجه داشته باشد و آن را مبنای رابطه در فضای جامعه قرار ندهد.

۳-۵. فروکاست روابط متقابل به روابط مجازی

علی (۲۶ساله، متأهل، شغل آزاد) در مورد رفت و آمد فامیلی‌اش می‌گوید: «الان من یک خواهرزاده دارم که تازه به دنیا آمده. عکسش را توی گروه دیدم، ذوقم برای دیدن بچه رفت. الان من هنوز نرفتم بینمش». در پی روابطی که فرد در فاصله‌های دور به اجبار برقرار کرده و با توجه به ذهنیت شکل گرفته برای فرد، حتی زمانی که فاصله مکانی کم می‌شود، فرد براساس سهولت برقراری رابطه، با نادیده گرفتن دیگر ابعاد ارتباطی، به این فروکاست تن می‌دهد. دیده می‌شود جایی که امکان دسترسی نباشد، این روابط مجازی عملکرد مفیدی داشته‌اند؛ اما رابطه نزدیکان نیز از آن شیوه متأثر و به لحاظ کیفی و عاطفی نیز دچار تنزل شده است.

۴-۵. کاهش اولویت، دیگری مهم (یا تغییر دیگری مهم)

از دیگر عوامل جهت گیری سرمایه اجتماعی به شیوه‌ای متفاوت است. لایلا (فارغ التحصیل در مقطع کارشناسی ارشد) می‌گوید: «می‌دانید، اگر کلاً نت نبود، خیلی خوب می‌شد؛ البته خیلی مزیت‌ها دارد؛ ولی به خاطر آثار بدش می‌گویم. به خاطر اینکه کانون خانواده هر روز کمرنگ‌تر می‌شود. ما دور هم هستیم؛ ولی با هم صحبت نمی‌کنیم. مامانم می‌گوید چرا مرتب سرتان در گوشی‌هایتان است، حرف هم نمی‌زنید. اولویت ما اونی قرار گرفته که پشت خط است. اولویت اصلی من مادرم است که در روزمرگی‌ام رفته در اولویت آخر» و این یعنی از دست دادن روابط عمیق و بادوام.

۵-۵. کم‌حوصلگی و انزوا

احسان (۲۰ساله) می‌گوید: «اما حوصله و حواس آدم هم کم می‌شود. شما فکر کن سه ساعت با طرف چت می‌کنی، دیگر می‌توانی با اطرافیان حرف بزنی؟ حوصله نداری می‌گیری می‌خوابی. حواست پرت است».

۶-۵. فرار از واقعیت

برخی افراد از موضع انفعال با این پدیده رویه‌رو شده‌اند و در واقع هر نوع قدرت فرار یا عکس‌العمل متفاوت را برای خود مقدور نمی‌دانند، به طوری که حتی بر فعالیت‌های روزانه‌شان سایه افکنده است؛ چرا که در عین تنهایی، توانسته‌اند فضای ذهنی مطلوب‌تری داشته باشند، با اطلاعات و افراد بیشتری مواجه باشند و هرگاه بخواهند از مزاحمت آنان در امان باشند، بدون اینکه خلوتشان از دست برود؛ برای مثال دنیا (دانشجو، ۲۱ساله) می‌گوید: «یک وقت سرم را بلند می‌کنم می‌بینم چهار ساعت است مشغولم؛ البته من خیلی اهل چت و اینها نیستم؛ ولی گروه خیلی دارم. می‌دانی از پاساژگردی بهتر است. من خیلی اهل بیرون رفتن نیستم».

جدول بازتعریف مؤلفه‌های ارتباطی

ساختار میدان	عاملیت	کنش ارتباطی	آثار
فراغت از بعد مکان و زمان: بازتعریف عینیت	افراد انسانی و فراواقعیت‌ها	از دست رفتن درک متقابل در کنش ارتباطی	گسترش شبکه‌های همیاری
فروکاست هستی‌شناختی واقع‌گرا به آرمان‌گرا	سوژه سیال		عبور از طبقه‌بندی‌های اجتماعی
فرو کاست فضای بین‌الذهانی از فهم مشترک به خرد مشترک	عاملیت تشدیدشده: تعیین افراد در شبکه ارتباطی	بازتعریف مؤلفه‌های هویتی و اجتماعی	گسترش رابطه با افراد ناشناخته و دور
			تغییر اولویت در دیگری مهم
			کم‌حوصلگی و انزوا و فرار از واقعیت

جدول بازتعریف مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی

کیفیت و گستره روابط	اعتماد (اطمینان، امنیت، اعتماد بنیادین)
تداوم در روابطی که منشأ شکل‌گیری آنها جامعه است	امنیت در تسامح در پیوند از دست می‌رود
روابط سست با منشأ شبکه‌های ارتباطی مجازی	هستی‌شناختی آرمان‌گرا و سیالیت در سوژگی بُعد اطمینان را در اعتماد حذف می‌کند
رابطه با افراد و فراواقعیت‌های بیشتری شکل می‌گیرد	اعتماد بنیادین براساس فرض شکل می‌گیرد (فرض: همه صادق‌اند)
با توجه به عدم امکان درک و احساس متقابل (بعدی از شناخت)، عمق روابطی که در این میدان شکل می‌گیرد به شدت کاسته می‌شود	عدم درک متقابل، مؤلفه اطمینان را نیز تضعیف می‌کند
روابط موقت و ناپایدار	فقط اعتماد بنیادین را در بر دارد

نتیجه گیری

با توجه به ویژگی‌های شبکه‌های اجتماعی، تغییراتی در ساختار میدان مجازی و عاملیت ارتباطی ایجاد می‌شود. میدان در اینجا فارغ از بعد مکان و زمان، عینیت کنش را از بعد جسمانی، به ابعاد نوشتاری و تصویری فرو کاسته است و شرایط هستی‌شناختی آرمان‌گرا و میان‌ذهنیت مبتنی بر خرد مشترک، ماهیت متفاوتی از میدان اجتماعی را بازتعریف کرده است. عوامل ارتباطی در این میدان علاوه بر افراد، فراواقعیت‌ها هستند که در کنش ارتباطی این میدان یک‌سویه برخی روابط را شکل می‌دهند. می‌توان کنشگر را در میان‌ذهنیتی یافت که در سازگاری با میدان جدید، برای دنبال کردن مطلوبیت‌هایش، کیفیت متفاوتی را در برقراری پیوندهای اجتماعی و انتظارات ناشی از آن بازتعریف کرده است. این میدان در ابعاد ساختاری خود، عاملیت را شدید می‌کند و به او، فرصت بازتعریف تمام مؤلفه‌های طبقاتی، هویتی و محیطی را می‌دهد و در میان ذهنیت جدیدی که شکل می‌دهد، کنش ارتباطی را به شیوه متفاوتی تجربه می‌کند. او حتی در تعریف جامعه ارتباطی خود با اختیار بیشتری عمل می‌کند و اگر بخواهد از آثار حضور دیگران در فضای ارتباطی به دور خواهد بود. بازاندیشی کنشگر در دیالکتیک ابهام معرفتی حاصل پیوند ذهنی در دیگری شدن در میان‌ذهنیت جدید، نوعی سیالیت در سوژگی او ایجاد کرده است. در این ابهام معرفتی و سیالیت در سوژگی، عنصر اعتماد در سرمایه اجتماعی مؤلفه‌های اطمینان و یقین که مبنای شناخت و از لوازم هستی‌شناختی واقع‌گرا است و امنیت در تسامح روابطی که منشأ آنها در میدان مجازی است را از دست می‌دهد. اعتمادی که مبتنی بر شناخت متقابل بود، اکنون اساس خود را بر ظاهر امر قرار می‌دهد و فرض می‌کند افراد صادق‌اند و در بنیان ناپایدار خود پیوند ذهنی را برقرار می‌کنند و روابط اجتماعی نیز با بنیان‌های هستی‌شناختی آرمان‌گرا و اعتماد بنیادین در غیاب مؤلفه‌های اطمینان و امنیت، در سطح برقرار می‌شود؛ هرچند این استحکام در پیوندهای با خواستگاه اجتماعی، در میدان مجازی تقویت می‌شود؛ چراکه اساس شناخت در این روابط هستی‌شناختی واقع‌گرا بوده است و براساس آنچه از فرمایش حضرت علی علیه السلام دریافت می‌شود، آنچه دیده نمی‌شود محل اعتماد نیست.

همچنین با توجه به تعریف کارکردی کلمن از سرمایه اجتماعی، مبنی بر تسهیل واکنش افراد می‌توان بر این اساس سطحی از سرمایه اجتماعی را برای روابط اجتماعی شکل گرفته در بستر میدان مجازی، قائل شد. همان‌طور که به سلامت روانی به‌عنوان یکی از کارکردهای سرمایه اشاره شد، در طیفی از پیوندها، این مؤلفه، به شکل مقطعی محقق می‌شود که می‌تواند ویژگی موقتی و ناپایدار بودن روابط در این میدان را نشان دهد. از طرفی ساختار شبکه‌های اجتماعی با توجه به فارغ‌بودن روابط از بعد مکان در این میدان و همچنین سیالیت سوژه، به کنشگر این فرصت را می‌دهد که شبکه ارتباطی گسترده‌ای داشته باشد. با توجه به تعریف‌های ارائه‌شده از چگونگی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی می‌توان به تعریفی جدید از سرمایه اجتماعی دست یافت. در یک نگاه کلی می‌توان گفت: شبکه‌های اجتماعی در یک بستر فرهنگی پست‌مدرن، به دنبال نوآوری مفهومی و ازهم‌گسیختن طرح‌های مفهومی وحدت‌بخش، با ایجاد ابهام معرفتی در میان ذهنیت شبکه‌های ارتباطی، اتکا بر اعتماد بنیادین و تردید در استحکام و امتداد پیوندهای اجتماعی در جریان سیالیت سوژه، به بازتعریف سرمایه اجتماعی می‌پردازند.

به‌عنوان یک راهکار فردی می‌توان گفت افراد نباید مبتنی بر اعتمادی در سطح میدان مجازی، روابطی را که مبدأ آنها در آنجا رقم خورده، در جامعه تداوم دهند و در صورت نیاز با گذاشتن قرارهای ملاقات، معارفه را در قالب کنش متقابل و رودر رو استحکام بخشند، تا بعد اطمینان در روابط شکل گیرد و اعتماد اجتماعی بهبود یابد. از روابط مجازی در مواقعی استفاده شود که امکان رابطه متقابل وجود ندارد و هیچ ارتباط واقعی به مجازی فرو کاسته نشود. و شاید یک راهکار کلی همان باشد که بودریار توصیه می‌کند و آن «مقاومت به شکل انفعال عامدانه و اجتناب از کشیده‌شدن به درون جهان نشانه‌ها و معانی میدان مجازی است» (سیدمن، ۱۳۸۶: ص ۲۳۲). اگر افراد اصول یک رابطه کامل را برای رهایی از آسیب‌های اجتماعی بدانند و متأثر از جذابیت‌های این میدان خود را از این الزام‌ها رها نسازند، این شبکه‌ی ارتباطی مجازی در جبران کاستی‌های جامعه در کسب سرمایه اجتماعی، میدان توانمندی خواهد بود.

در تفکر دینی ما این لوازم به‌خوبی فراهم است و الزام به رعایت حدود آن می‌تواند در برابر این تغییرات به فرد بینشی دهد تا بدون آسیب با تکنولوژی روز همراه شود و از مزیت‌های آن بیشترین بهره را ببرد؛ چنان‌که حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: اگر همه عالم چون امواج بر من هجوم آورند، من چون مرغابی خواهم بود که بر فراز این امواج، مسیر خود را می‌روم.

کتابنامه

۱. نهج البلاغه (۱۳۸۰)، ترجمه محمد دشتی، قم: انتشارات بخشایش.
۲. آذری، غلامرضا و تابان امیدوار (۱۳۹۱)، «بررسی نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سرمایه اجتماعی»، نشریه فرهنگ ارتباطات، ش ۶، ص ۱۸۱ - ۲۰۹.
۳. اسکندری، مجتبی و سیدابوالفضل موسوی (۱۳۹۰)، «بررسی ابعاد مفهوم اعتماد در اندیشه شهید مطهری و کاربرد آن در مدیریت سازمان‌ها»، فصلنامه مدیریت اسلامی، دوره ۱۹، ش ۲، ص ۱۳۱-۱۴۸.
۴. اکبری تبار، علی اکبر و جعفر هزارجریبی (۱۳۹۵)، «مطالعه تطبیقی سرمایه اجتماعی مجازی در میان کاربران فارسی، انگلیسی و فرانسوی زبان، شبکه‌های اجتماعی مجازی گوگل پلاس و فیس‌بوک»، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی، دوره ۵، ش ۱، ص ۱۷۵ - ۲۰۴.
۵. بلیکی، نورمن (۱۳۸۹)، استراتژی‌های پژوهش اجتماعی، ترجمه هاشم آقابیک پوری، تهران: جامعه‌شناسان.
۶. بوردیو، پیر و همکاران (۱۳۸۹)، سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه: خاکباز و پویان، تهران: شیرازه.
۷. پاتنام، روبرت (۱۳۸۰)، دموکراسی و سنت‌های مدنی، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور.
۸. توسلی، غلامعباس و مرضیه موسوی (۱۳۸۴)، «مفهوم سرمایه در نظریات کلاسیک و جدید با تأکید بر نظریه‌های سرمایه اجتماعی»، فصلنامه علوم اجتماعی، ش ۲۶.
۹. حرّانی، حسن ابن علی (۱۳۸۲)، تحف العقول، ترجمه صادق حسن‌زاده، قم: انتشارات آل علی.
۱۰. ساروخانی، باقر و داوود میرمحمدی (۱۳۹۱)، «فضای مجازی و دگرگونی هویت ملی»، فصلنامه مطالعات ملی، دوره ۱۳، ش ۴.
۱۱. سیدمن، استیون (۱۳۸۶)، کشاکش آرا در جامعه‌شناسی، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشر نی.
۱۲. شهیدی، جعفر (۱۳۹۷)، رساله حقوق امام سجاد علیه السلام، در <http://pajoohe.ir>
۱۳. ریتزر، جورج (۱۳۹۵)، نظریه جامعه‌شناسی، ترجمه هوشنگ نایبی، چ ۳، تهران: نشر نی.
۱۴. صدوق، محمد (۱۳۸۳)، عیون اخبار رضا، قم: مکتب الحیدریه.
۱۵. فیلد، جان (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی، ترجمه غلامرضا غفاری، تهران: نشر کویر.

۱۶. کاستلز، مانوئل و اینس مارتین (۱۳۸۳)، گفتگوهایی با مانوئل کاستلز، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
۱۷. کرسول، جان (۱۳۹۱)، پویش کیفی و طرح پژوهش، ترجمه حسن دانایی‌فرد و حسین کاظمی، تهران: صفار اشراقی.
۱۸. کلمن، جیمز (۱۳۷۷)، بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
۱۹. کنو بلاخ، هویرت (۱۳۹۱)، مبانی جامعه‌شناسی معرفت، ترجمه کرامت‌الله راسخ، تهران: نشر نی.
۲۰. گیدنز، انتونی (۱۳۹۲)، تجدد و تشخیص، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: نشر نی.
۲۱. لهسایی‌زاده، عبدالعلی و گلرمد مرادی (۱۳۸۶)، رابطه سرمایه اجتماعی و سلامت روان در مهاجران، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، س ۷، ش ۲۶، ص ۱۶۱ - ۱۸۰.
۲۲. موسوی، میرطاهر (۱۳۸۵) «مشارکت اجتماعی یکی از مولفه‌های سرمایه اجتماعی»، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، س ۶، ش ۲۳، ص ۶۷-۹۲.
۲۳. هابرماس، یورگن (۱۳۹۲)، نظریه کنش ارتباطی، ترجمه کمال پولادی، تهران: نشر مرکز.
۲۴. هایدگر، مارتین (۱۳۹۲)، هستی و زمان، ترجمه عبدالکریم رشیدیان، تهران: نشر نی.
25. Balmes, Katherine And Tomboc, Donna May (2002), "Social Capital In Virtual SPACE," *Kasarinlan (The Philippin Journal Of The World Studies)*, Vol 17 No 2.
26. Baudrillard, Jean (2012), *Symbolic Exchange and Death*, Publisher: SAGE Publications, Ltd, <http://dx.doi.org/10.4135/9781446280423>.
27. Berger, Peter L., Thomas Luckmann (1991), *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Published By: Penguin Social Sciences.
28. Pénard, Thierry And Poussing, Nicolas (2010), "Internet Use And Social Capital: The Strength Of Virtual Ties," *Journal Of Economic Issues*, Published By: Taylor & Francis, p: 569-595, <https://www.jstor.org>
29. Baker A, Jayne E. And Faulkner, Robert R. (2004), "Social Networks and Loss of Capital," *Social Networks* 26, P: 91-111.
30. Williams1 & Joan (2008), "Social Capital And Social Network," *The Journal Of Community Informatics*, P:8-16
31. Daniel S. Halgin (2012), *An Introduction To Social Network Theory*, Prepared For The International Networking In The Society of Jesus Conference, April 28-30, <https://jesuitnetworking.org>.

References in Arabic / Persian

1. *Nahj al-Balagheh* (1380 SH), translation: Mohammad Dashti, Qom: Bakhshayesh Publications.
2. Akbaritabar, Ali Akbar and Jafar Hezar Jaribi (1395 SH), "A Comparative Study of Virtual Social Capital among Farsi, English and French Users, Google Plus and Facebook Virtual Social Networks", *Journal of Socio-Cultural Development Studies*, Volume 5, no. 1, p. 175-204.
3. Azari, Gholamreza and Taban Omidvar (1391 SH), Investigating the Role of Virtual Social Networks on Social Capital, *Journal of Communication Culture*, no. 6, pp. 181-209.
4. Blake, Norman (1389 SH), *Social Research Strategies*, Translated by Hashem Aghabeig Pouri, Tehran: Sociologists.
5. Bourdieu, Pierre et al. (1389SH), *Social Capital: Trust, Democracy and Development*, Translated by Khakbaz and Pouyan, Tehran: Shirazeh.
6. Castells, Manuel and Ines Martin (1383 SH), *Conversations with Manuel Castells*, Translated by Hasan Chavoshian, Tehran: Ney Publishing.
7. Coleman, James (1377 SH), *Foundations of Social Theory*, Translated by Manouchehr Sabouri, Tehran: Ney Publications.
8. Creswell, John (1391 SH), *Qualitative Dynamics and Research Design*, Translated by Hassan Danaeifard and Hossein Kazemi, Tehran: Saffar Eshraghi.
9. Eskandari, Mojtaba and Sayyid Abolfazl Mousavi (1390 SH), "Investigating the Dimensions of the Concept of Trust in Ayatollah Motahhari's Thought and Its Application in Organizational Management", *Journal of Islamic Management*, Volume 19, no 2, pp 131-148.
10. Field, John (1384 SH), *Social Capital*, Translated by Gholamreza Ghaffari, Tehran: Publications.
11. Giddens, Anthony (1392 SH), *Modernity and Individuality*, Translated by Nasser Mofeghian, Tehran: Ney Publications.
12. Habermas, Jurgen (1392 SH), *Theory of Communication Action*, Translated by Kamal Pouladi, Tehran: Center Publications.

13. Harani, Hassan Ibn Ali (1382 Sh), *Tafif Al-Oqul*, Translated by Sadegh Hassanzadeh, Qom: Al Ali Publications.
14. Heidegger, Martin (1392 SH), *Nature and Time*, Translated by Abdolkarim Rashidian, Tehran: Ney Publications.
15. Kano Bloch, Hubert (1391 SH), *Foundations of the Sociology of Knowledge*, Translated by Keramatullah Rasekh, Tehran: Ney Publications.
16. Lahsaei Zadeh, Abdolali and Golmorad Moradi (1386 Sh), the Relationship between Social Capital and Mental Health in Immigrants, *Journal of Social Welfare*, vol. 7, no 26, pp. 161-180.
17. Mousavi, Mirtahir (1385 SH) Social Participation as one of the Components of Social Capital, *Journal of Social Welfare*, vol. 6, no 23, pp. 67-92.
18. Putnam, Robert (1380 SH), *Democracy and Civil Traditions*, Translated by Mohammad Taghi Delforozi, Tehran: Office of Political Studies and Research, the Ministry of the Interior.
19. Reitzer, George (1395 SH), *Theory of Sociology*, Translated by Houshang Naibi, third print, Tehran: Ney Publications.
20. Sadough, Mohammad (1383 SH), *Ayun Reza News*, Qom: Al-Haidariyya School.
21. Sarokhani, Bagher and Davood Mirmohammadi (1391 SH), "Virtual Space and the Transformation of National Identity", *Journal of National Studies*, Volume 13, no. 4.
22. Shahidi, Ja'far (1397 SH), *Imam Sajjad's Law Treatise*, <http://pajoohe.ir>
23. Sidman, Steven (1386 Sh), *Controversy of viewpoints in Sociology*, Translated by: Hadi Jalili, Tehran: Ney Publications.
24. Tavassoli, Gholam Abbas, and Marzieh Mousavi (1384 Sh), "The Concept of Capital in Classical and New Theories with Emphasis on Social Capital Theories", *Journal of Social Sciences*, no. 26.